

PIOTR OTAWSKI

Podmiotowy i przedmiotowy zakres odpowiedzialności za szkodę powstałą w środowisku w wyniku prowadzenia działalności rolniczej

1. Zagadnienie szkód powodowanych przez rolnictwo w środowisku nie jest zagadnieniem nowym. Negatywny wpływ rolnictwa (zwłaszcza wysokointensywnego) na środowisko był jednym z impulsów, które dały początek zmianom we Wspólnej Polityce Rolnej Unii Europejskiej, najpierw w postaci reformy MacSharry'ego, a następnie „Agendy 2000”¹. Podkreślić należy jednak, że zmiany w środowisku, spowodowane prowadzeniem działalności rolniczej, sięgają początków rozwoju cywilizacji ludzkiej, a pierwsze wzmianki o trwałych, mających negatywny charakter przemianach na skalę regionalną znane są z najwcześniejszych przekazów historycznych².

Jedną z podstawowych zasad nie tylko polskiego prawa ochrony środowiska, ale wszystkich prawodawstw europejskiego kręgu kulturowego, jest reguła: „zanieczyszczający płaci”. Zasada ta, choć wyrażona w Konstytucji RP i przywoływana przez ustawy regulujące zagadnienia ochrony środowiska³, wydaje się ciągle daleka do pełnego urzeczywistnienia. Niewątpliwie prowadzenie działalności rolniczej jest – jak do tej pory – jedną

¹ Zob. np. A. Pankau, *Rolnictwo a środowisko. Ekologizacja praw rolnego*, „Przeгляд Prawa Rolnego”, red. R. Budzinowski, Piła 2006, nr 1, s. 23 i n.

² A. M. Mannion, *Zmiany środowiska ziemi. Historia środowiska przyrodniczego i kulturowego*, Warszawa 2001, s. 163 i n.; J. Strzałko, J. Ostoja-Zagórski, *Ekologia populacji prądziejowych*, Poznań 1990, s. 155 i n.

³ Art. 86 Konstytucji RP; art. 7 ustawy z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2006, Nr 129, poz. 902 ze zm.

z tych form prowadzenia działalności gospodarczej, która w stosunkowo znikomym stopniu podlegała wspomnianej zasadzie⁴. Z drugiej strony podkreślić należy, że rolnictwo, w przeciwieństwie do innych form gospodarczej aktywności człowieka, może przyczyniać się do zachowania lub wręcz kreacji pewnych typów siedlisk przyrodniczych, których walory są wysoko cenione. Takie okoliczności mogłyby w pewnym stopniu służyć jako uzasadnienie tej szczególnej pozycji rolnictwa. Wydaje się jednak, że w obecnych czasach, w których tylko rolnictwo uprzemysłowione, intensywne ma istotne znaczenie gospodarcze, utrzymywanie uprzywilejowanej pozycji rolnictwa w kwestii ponoszenia kosztów środowiskowych prowadzonej działalności nie znajduje dalszego uzasadnienia.

Celem niniejszego artykułu jest określenie podmiotowego i przedmiotowego zakresu regulacji związanych z ponoszeniem odpowiedzialności za szkody w środowisku spowodowane działalnością rolniczą wprowadzonych ustawą z 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie⁵. W konsekwencji zamieszczone rozważania powinny również pozwolić na wskazanie zmian w zasadach ponoszenia odpowiedzialności za szkody wyrządzone w środowisku, spowodowane działalnością rolniczą.

Podkreślić należy, że reżim odpowiedzialności kreowany przez powyżej wskazaną ustawę nie jest jedyną regulacją dotyczącą odpowiedzialności za wyrządzone szkody. Nie stanowi on również *novum* w zakresie konstrukcji czy zasad, na jakich oparta jest ta odpowiedzialność, niemniej jednak w istotny sposób modyfikuje istniejące w tym zakresie regulacje, a równocześnie wzbogaca je o nowe aspekty.

Zagadnieniem, które budzi pewne kontrowersje i rozbieżności w doktrynie, jest określenie charakteru odpowiedzialności przewidzianej przez ustawę o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie, a właściwie przez dyrektywę 2004/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu⁶, którą wymieniona ustawa implementuje do prawa krajowego. Chodzi o odpowiedź na pytanie: czy jest to odpowiedzialność administracyjna, czy też posiada ona charakter cywilnoprawny?

⁴ Por. A. Germanò, *L'agricoltura ed il principio »chi inquina paga«*, „Rivista di Diritto Agrario” 2006, nr 3, s. 261-300.

⁵ Dz. U. Nr 75, poz. 493.

⁶ Dz. Urz. L 143 z 30 kwietnia 2004, s. 56-75.

W doktrynie istnieją rozbieżności co do charakteru odpowiedzialności kreowanej komentowaną ustawą⁷, wydaje się jednak, że należy opowiedzieć się za administracyjnoprawnym charakterem tej odpowiedzialności. Za takim stanowiskiem przemawia fakt, że przewidziane ustawą instrumenty pociągania do odpowiedzialności za szkodę w środowisku nakierowane są na ochronę środowiska jako dobra wspólnego, a więc interesu publicznego. Odpowiedzialność za wyrządzone szkody, na gruncie omawianej ustawy, niezależniona jest od istnienia podmiotu ponoszącego uszczerbek, brak też w ustawie instrumentów umożliwiających dochodzenie przez osoby prywatne odszkodowania za uszczerbek poniesiony w wyniku wyrządzenia szkody w środowisku, natomiast w takich sytuacjach nie jest wykluczona możliwość uruchomienia równoległej odpowiedzialności cywilnej.

Z przyjęciem odmiennego stanowiska kłóciłby się również fakt, że określenia rozmiarów odpowiedzialności dokonują organy administracji publicznej, przed nimi toczy się całość postępowania, a ponadto dana została im możliwość inicjowania postępowania zmierzającego do określenia treści odpowiedzialności i podmiotu ponoszącego odpowiedzialność. Wydaje się, że bezpośrednie odwołanie się normodawcy do kategorii winy i ryzyka, jako zasad ponoszenia odpowiedzialności za szkody w środowisku, nie może być wystarczającym argumentem za przyjęciem cywilnoprawnego charakteru takiej odpowiedzialności. Nie można bowiem zakładać, że zasady, na jakich przypisywana jest odpowiedzialność w ramach odpowiedzialności administracyjnej, są jednolite, a przy tym różne od norm stosowanych w innych rodzajach odpowiedzialności. Prawu cywilnemu znane są różne zasady przypisywania odpowiedzialności, trudno zatem znaleźć argumenty nieprzyszwalające prawu administracyjnemu na kreowanie rodzajów odpowiedzialności o różnych zasadach jej przypisywania. Nie wydaje się również, aby przewidziane ustawą solidarne ponoszenie odpowiedzialności za szkody wyrządzone w środowisku było wystarczającym argumentem za przyjęciem cywilnoprawnej natury tego typu odpowiedzialności.

Przed rozpoczęciem bardziej szczegółowych rozważań, konieczne jest dokonanie jeszcze jednego zastrzeżenia. Wprawdzie dotąd w artykule po-

⁷ Zob. W. Radecki, *Ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie. Komentarz*, Warszawa 2007; E. K. Czech, *Spór wokół odpowiedzialności za szkodę w środowisku*, „Państwo i Prawo” 2007, z. 1, s. 55 i n.; J. Boć, *Kilka uwag w sprawie dostosowania unormowań krajowych do prawa unijnego w sferze odpowiedzialności za szkody w środowisku*, w: *Europeizacja polskiego prawa administracyjnego*, red. Z. Janku, Poznań 2005, s. 234 i n.; M. Bar, J. Jendrońska, *Ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie*, „Ochrona Środowiska, Prawo i Polityka” 2007, nr 1, s. 3 i n.

jawiało się określenie „odpowiedzialność za szkodę w środowisku” i taka nomenklatura będzie używana w dalszym jego toku, to jednak podkreślić należy, że wprowadzone omawianą ustawą uregulowania dotyczą nie tylko szkód, lecz także bezpośredniego zagrożenia ich wystąpienia. Tym samym wprowadzona regulacja odnosi się do środków zarówno o charakterze restytutywnym, jak i prewencyjnym.

2. Określenie kręgu podmiotów, których odpowiedzialność za szkody przewiduje ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie, oraz rodzajów działalności, które ustawa ta obejmuje swoją regulacją, ma podstawowe znaczenie dla oceny znaczenia tego aktu prawnego zarówno dla ochrony środowiska, jaki i dla warunków prawnych prowadzenia działalności rolniczej.

Zakres podmiotowy odpowiedzialności kreowanej przez omawianą ustawę jest wytyczony zakresem pojęcia „podmiot korzystający ze środowiska”. Ustawa w art. 2, wskazując na zakres stosowania zawartych w niej regulacji, nierozdzielnie łączy kwestię odpowiedzialności za zagrożenie lub szkodę w środowisku z działalnością podmiotu korzystającego ze środowiska. Art. 6 ustawy zawiera słownik definicji ustawowych, a pkt 9 tego artykułu nakazuje dla wyjaśnienia pojęcia „podmiot korzystający ze środowiska” odwołać się do definicji zawartej w ustawie z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska⁸. Zgodnie z definicją zawartą w art. 3 pkt 20 tej ustawy, podmiotem korzystającym ze środowiska jest przedsiębiorca w znaczeniu, jakie temu pojęciu nadaje ustawa z 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej⁹, a także osoby prowadzące działalność wytwórczą w rolnictwie w zakresie upraw rolnych, hodowli zwierząt, ogrodnictwa, warzywnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego, lub osoby wykonujące zawód medyczny w ramach indywidualnej praktyki lub indywidualnej praktyki specjalistycznej. Ta część definicji byłaby wystarczająca dla określenia podmiotów ponoszących odpowiedzialność za szkody wyrządzone prowadzeniem działalności rolniczej, dla jej uzupełnienia należałoby jednak wskazać, że pojęciem „korzystającego ze środowiska” objęte są również jednostki organizacyjne niebędące przedsiębiorcami w rozumieniu ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, a także osoby fizyczne niebędące przedsiębiorcami i nieprowadzące działalności wytwórczej w rolnictwie, a jednak korzystające ze środowiska w zakresie, w jakim korzystanie to wymaga pozwolenia.

⁸ Dz. U. 2006, Nr 129, poz. 902.

⁹ Dz. U. 2007, Nr 155, poz. 1905.

Powyżej przytoczone przepisy prowadzą do wniosku, że niezależnie od formy prawnej prowadzenia działalności rolniczej, podmiot prowadzący taką działalność zawsze będzie objęty zakresem regulacji wprowadzonej ustawą. Ograniczenia w ponoszeniu odpowiedzialności wynikają natomiast z przesłanek przedmiotowych. Ustawa nie wprowadza odpowiedzialności za wszelkie szkody wyrządzone w środowisku, lecz za szkody o charakterze kwalifikowanym. Wskazanie przedmiotowego zakresu odpowiedzialności odbywa się dwutorowo, a wprowadzony rozdział dotyczy także zasad przypisywania podmiotom odpowiedzialności.

3. Powoływany już art. 2 omawianej ustawy przewiduje odpowiedzialność podmiotu w dwóch sytuacjach. Pierwsza z nich związana jest z działalnością podmiotu korzystającego ze środowiska objętą pojęciem „działalności stwarzającej ryzyko szkody w środowisku”. Drugi przypadek ponoszenia odpowiedzialności przez podmiot korzystający ze środowiska dotyczy zagrożenia szkodą lub szkód spowodowanych działalnością inną niż stwarzającą ryzyko szkody, jeśli dotyczą one chronionych gatunków lub chronionych siedlisk przyrodniczych.

Działalność stwarzająca ryzyko szkody w środowisku została enumeratywnie wskazana ustawą, jednak jej zakres nie jest możliwy do określenia na podstawie zawartych w niej przepisów; w tym celu konieczna jest analiza zestawu kilkunastu aktów prawa krajowego i wspólnotowego. Nie wymieniając wszystkich rodzajów działalności, do których odsyła ustawa, wskazać należy te, które mogą mieć znaczenie w prowadzeniu działalności rolniczej.

Bez wątpienia do aktywności stwarzającej ryzyko szkody w środowisku, a związanej z prowadzeniem działalności rolniczej, należą działania wskazane jako produkcja, wykorzystywanie, przechowywanie, przetwarzanie, składowanie, uwalnianie do środowiska oraz transport środków ochrony roślin w rozumieniu ustawy z 18 grudnia 2003 r. o ochronie roślin¹⁰, a także produktów biobójczych w rozumieniu ustawy z 13 września 2002 r. o produktach biobójczych¹¹. Niewątpliwie również wprowadzanie do obrotu produktów genetycznie zmodyfikowanych, regulowane przez ustawę z 22 czerwca 2001 r. o organizmach genetycznie zmodyfikowanych¹², które może być związane z prowadzeniem działalności rolniczej i zostało uznane przez omawianą ustawę za rodzaj działalności stwarzającej ryzyko

¹⁰ Dz. U. 2004, Nr 11, poz. 94 ze zm.

¹¹ Dz. U. 2007, Nr 39, poz. 252.

¹² Dz. U. 2007, Nr 36, poz. 233.

spowodowania szkody w środowisku. W tym jednak wypadku należy podkreślić, że – jak dotąd – ze względu na brak upraw tego typu w Polsce jest to regulacja mająca znaczenie potencjalne.

Wskazać należy również na inne rodzaje działalności uznane za stwarzające ryzyko wyrządzenia szkody w środowisku, które – choć nie kojarzą się bezpośrednio z prowadzeniem działalności rolniczej – to jednak w pewnych okolicznościach lub przy pewnej skali prowadzonej działalności mogą być związane z produkcją rolną. W pierwszej kolejności należy wymienić eksploatację urządzeń wymagających pozwolenia zintegrowanego¹³. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Środowiska z 26 lipca 2002 r. w sprawie rodzajów instalacji mogących powodować znaczne zanieczyszczenie poszczególnych elementów przyrodniczych albo środowiska jako całości¹⁴, za tego typu urządzenia uznano instalacje do chowu lub hodowli drobiu lub świń o liczbie stanowisk większej niż 40 000 dla drobiu, 2000 stanowisk dla świń o wadze ponad 30 kg oraz 750 stanowisk dla macior. W konsekwencji eksploatacja instalacji do chowu lub hodowli świń lub drobiu we wskazanych powyżej ilościach, jako wymagająca uzyskania pozwolenia zintegrowanego, będzie każdorazowo traktowana jako działalność stwarzająca ryzyko powstania szkody. W istocie dla uznania takiej działalności za stwarzającą ryzyko szkody nie będzie miała większego znaczenia bieżąca obsada takiej instalacji. Dla zakwalifikowania danej instalacji do grupy wymagającej pozwolenia zintegrowanego nie jest istotna faktyczna liczba świń lub sztuk drobiu w danej instalacji w określonym czasie, lecz sam fakt, iż do takiej liczby instalacja jest potencjalnie przystosowana.

Spełniającym przesłanki ryzyka wystąpienia szkody w środowisku będzie również prowadzenie takiej działalności rolniczej, która będzie wymagała pozwolenia na emisję gazów i pyłów do powietrza, emisję ścieków do wód lub do ziemi oraz pozwolenia na pobór wód. Pierwsza z wymienionych sytuacji występuje rzadko, bowiem rozporządzenie Ministra Środowiska z 22 grudnia 2004 r. w sprawie przypadków, w których wprowadzanie gazów lub pyłów do powietrza z instalacji nie wymaga pozwolenia¹⁵. Zatem w sposób bezpośredni wyłącza z obowiązku uzyskania pozwolenia na emisję gazów lub pyłów do powietrza zarówno użytkowników urządzeń do suszenia zboża i innych płodów rolnych i leśnych, do przechowywania warzyw i owoców, jak również do chowu lub hodowli zwierząt

¹³ Stosowną regulację zawierają przepisy art. 201-219 ustawy – Prawo ochrony środowiska.

¹⁴ Dz. U. Nr 122, poz. 1055.

¹⁵ Dz. U. Nr 283, poz. 2840.

– z wyłączeniem instalacji zaliczonych do przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko, dla których sporządzenie raportu z oceny wpływu na środowisko jest obligatoryjne.

W katalogu tego typu przedsięwzięć znajduje się tylko jedno bezpośrednio związane z działalnością rolniczą, a mianowicie: chów lub hodowla zwierząt w liczbie nie niższej niż 210 dużych jednostek przeliczeniowych inwentarza¹⁶. Należy jednak zauważyć, że takiego pozwolenia będą wymagały instalacje energetyczne wykorzystywane w produkcji rolnej o nominalnej mocy cieplnej powyżej 5 MW w przypadku opalania węglem kamiennym (w przypadku innych źródeł pozyskiwania energii graniczne wielkości nominalnej mocy cieplnej są wyższe). Dla przykładu, wymóg ten będzie obowiązywał przy prowadzeniu zaopatrzonych w samodzielne kotłownie upraw szklarniowych o powierzchni przynajmniej 1 ha. Obowiązek ten wobec upraw szklarniowych o takiej powierzchni nie wynika bezpośrednio z konkretnego przepisu prawa, lecz pośrednio ze względu na zapotrzebowanie tego typu upraw w energię cieplną¹⁷.

W odniesieniu do produkcji, która wymaga pozwolenia na odprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi, a także pozwolenia na pobór wód, można wskazać, że generalna zasada nakazuje uzyskanie takiego pozwolenia w każdym przypadku, gdy wielkość poboru wód podziemnych lub powierzchniowych przekracza 5m³ na dobę, przy czym wskazany limit nie dotyczy poboru wód podziemnych w celu nawadniania gruntu lub upraw przy pomocy deszczowni, a także w przypadku rolniczego wykorzystania ścieków lub wprowadzania do wód lub do ziemi ścieków oczyszczonych w ilości powyżej 5m³ na dobę¹⁸.

4. Przedstawiona powyżej część zakresu obowiązywania ustawy wskazana została poprzez określenie charakteru działalności, jako noszącej ze sobą ryzyko wyrządzenia szkody w środowisku. W części jednak ustawa dokonuje określenia zakresu jej obowiązywania poprzez określenie skutków prowadzonej działalności. Zgodnie z przepisem art. 2 ust. 1 pkt 2 ustawy, jej przepisy znajdują zastosowanie również wobec bezpośred-

¹⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 listopada 2004 r. w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych uwarunkowań związanych z kwalifikowaniem przedsięwzięcia do sporządzenia raportu o oddziaływaniu na środowisko, Dz. U. Nr 257, poz. 2573 ze zm.

¹⁷ Zob. L. Furtak, *Ciepło dla produkcji pod osłonami*, „Hasło Ogrodnicze” 2000, nr 9.

¹⁸ Art. 122 w związku z art. 36 ustawy z 18 lipca 2001 r. – Prawo wodne, Dz. U. 2005, Nr 239, poz. 2019 ze zm.

niego zagrożenia szkodą lub wyrządzenia szkody spowodowanej działalnością inną niż stwarzającą ryzyko wystąpienia szkody, w przypadku, gdy dotyczy ona gatunków chronionych lub chronionych siedlisk przyrodniczych. W takiej jednak sytuacji zasady ponoszenia odpowiedzialności są inne, uzależnione od winy podmiotu korzystającego ze środowiska.

Podobnie jak w przypadku działalności stwarzającej ryzyko szkody w środowisku, również dla określenia chronionych gatunków i siedlisk przyrodniczych ustawa odsyła do przepisów szczególnych, a konkretnie do ustawy o ochronie przyrody oraz wydanych do niej przepisów wykonawczych. Gatunki chronione to wszystkie gatunki określone rozporządzeniami wykonawczymi do ustawy o ochronie przyrody, które zawierają listy chronionych gatunków roślin, grzybów i zwierząt¹⁹, a także gatunki ptaków wędrownych. W ustawie brak definicji gatunków ptaków wędrownych, brak ich również w ustawie o ochronie przyrody. W znacznej mierze pojęcie to wyjaśnia konwencja bońska z 23 czerwca 1979 r. o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt²⁰. Co prawda, również ona nie zawiera tej definicji, jednakże definiuje „gatunek wędrowny” jako całą populację lub jakąkolwiek geograficznie odrębną część populacji dowolnego gatunku lub niższej grupy taksonomicznej dzikich zwierząt, którego znaczna liczba osobników w sposób cykliczny i możliwy do przewidzenia przekracza jedną lub kilka granic jurysdykcji państwowej²¹. Gatunki ptaków wędrownych to te spośród gatunków ptaków, które spełniają to kryterium. W. Radecki wskazuje, że gatunkami tymi są te wymienione wprost w konwencji bońskiej²². Wydaje się, że autor rozumie przez to gatunki ptaków wymienione w załącznikach I i II do konwencji. Załącznik I określa zagrożone gatunki wędrowne, natomiast załącznik II – gatunki wędrowne objęte porozumieniami. Taka interpretacja ma tą zaletę, że dostarcza zamkniętego katalogu ptaków wędrownych, posiada jednak także pewne wady. Konwencja nie ogranicza w żadnym ze swoich przepisów pojęcia „gatunku wędrownego” do tych wskazanych załącznikami, a brzmienie art. II ust. 2 wskazuje wyraźnie, że strony uznają potrzebę podjęcia działań

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Środowiska z 9 lipca 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących roślin objętych ochroną, Dz. U. Nr 168, poz. 1764; rozporządzenie Ministra Środowiska z 9 lipca 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących grzybów objętych ochroną, Dz. U. Nr 168, poz. 1765; rozporządzenie Ministra Środowiska z 24 września 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną, Dz. U. Nr 220, poz. 2237.

²⁰ Dz. U. 2003, Nr 2, poz. 12.

²¹ Art. I ust. 1 lit. a) Konwencji o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt.

²² Zob. W. Radecki, op. cit., s. 72.

w celu uniknięcia zagrożenia jakiegokolwiek gatunku wędrownego. Dopiero kolejny ustęp tego artykułu dodaje, iż strony konwencji w szczególności podejmą starania dla zapewnienia bezzwłocznej ochrony gatunków wędrownych wymienionych w załączniku I oraz w celu zawarcia porozumień dotyczących ochrony i zarządzania gatunkami wędrownymi wymienionymi w załączniku II. Ponadto art. XII ust. 3 zastrzega, że postanowienia konwencji w żaden sposób nie wpływają na prawo stron do przyjęcia bardziej restrykcyjnych środków ochrony gatunków wędrownych wymienionych w załącznikach I i II lub do przyjęcia przez nie wewnętrznych środków ochrony gatunków niewymienionych w tych załącznikach. W tym świetle trudno utrzymywać, że jeżeli gatunek spełnia kryteria do uznania go za wędrowny, a nie jest wymieniony w załącznikach do konwencji bońskiej, oznacza to, iż nie jest objęty definicją gatunku chronionego z ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie.

Problemy pojawiają się przy próbie precyzyjnego określenia pojęcia „chronionych siedlisk przyrodniczych”. Ustawa wskazuje w art. 6 pkt 2, że przez chronione siedliska przyrodnicze rozumie się:

- siedliska przyrodnicze objęte jedną z form ochrony przyrody w rozumieniu przepisów ustawy z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody lub podlegających ochronie na podstawie art. 33 ust. 2 tej ustawy (art. 6 pkt 2a),
- siedliska należące do typów siedlisk określonych w przepisach wydanych na podstawie art. 28 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody (art. 6 pkt 2b),
- siedliska oraz miejsca rozrodu gatunków chronionych (art. 6 pkt 2c),
- miejsca lęgu, pierzenia i zimowania ptaków wędrownych oraz miejsca ich zatrzymywania się wzdłuż tras wędrowek (art. 6 pkt 2d).

Zauważyć należy, że takie definiowanie „chronionych siedlisk przyrodniczych” budzi zarówno wątpliwości natury interpretacyjnej, jak również co do zgodności polskiej ustawy z dyrektywą 204/35/WE w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu.

Zgodnie z brzmieniem wspomnianej dyrektywy, chronione siedliska przyrodnicze to siedliska gatunków wymienionych w art. 4 ust. 2 dyrektywy 79/409/EWG, a także w załączniku I do niej bądź w załączniku II do dyrektywy 92/43/EWG, oraz siedliska przyrodnicze wymienione w załączniku I do dyrektywy 92/43/EWG, prócz tego stanowiska rozrodcze lub lęgowe gatunków wymienionych w załączniku IV dyrektywy 92/43/EWG, a także – w przypadku gdy państwo członkowskie tak zdecyduje – sied-

liska niewymienione we wspomnianych załącznikach, które państwo członkowskie wyznacza do celów równoważnych z tymi ustanowionymi we wspomnianych dwóch dyrektywach. Dyrektywa 79/409/EWG to tzw. dyrektywa ptasia²³, przy czym art. 4 ust. 2 tej dyrektywy odnosi się do gatunków ptaków wędrownych, a załącznik I zawiera listę gatunków ptaków, które muszą zostać objęte szczególną ochroną poprzez tworzenie obszarów specjalnej ochrony ptaków. Dyrektywa 92/43/EWG to tzw. dyrektywa siedliskowa²⁴, natomiast załączniki I, II i IV do tej dyrektywy to, odpowiednio: lista siedlisk, które muszą zostać objęte szczególną ochroną poprzez tworzenie specjalnych obszarów ochrony siedlisk; lista gatunków roślin oraz zwierząt innych niż ptaki, których ochrona wymaga wyznaczenia specjalnych obszarów ochrony siedlisk ich występowania; lista gatunków roślin i zwierząt, poza ptakami, które wymagają ścisłej ochrony.

Pierwsza część polskiej definicji chronionych siedlisk przyrodniczych (art. 6 pkt 2a) wskazuje, że są to siedliska objęte jedną z form ochrony przyrody przewidzianą ustawą o ochronie przyrody oraz podlegające ochronie na podstawie art. 33 ust 2 tej ustawy. Polska ustawa o ochronie przyrody przewiduje następujący katalog form ochrony przyrody: parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary „Natura 2000”, na które składają się obszary specjalnej ochrony ptaków oraz specjalne obszary ochrony siedlisk, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów²⁵.

W tym miejscu nasuwa się szereg wątpliwości. Po pierwsze – nie wiadomo, jak interpretować należy fakt, że przez chronione siedliska przyrodnicze rozumie się również ochronę gatunkową roślin, zwierząt i grzybów. Można zastosować taką interpretację jak W. Radecki i pominąć ochronę gatunkową, uznając, iż chronione siedliska przyrodnicze to siedliska objęte pozostałymi formami ochrony przyrody poza ochroną gatunkową²⁶. Rodzi to jednak pytanie, czy interpretacja taka nie jest nadto wyrozumiała dla braku precyzji ustawodawcy. Można bowiem zaprezentować i taką interpretację, zgodnie z którą siedliskami chronionymi będą siedliska tworzone przez gatunki chronione lub takie, w których gatunki te

²³ Dyrektywa Rady z 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (79/409/EWG), Dz. Urz. EWG L 103 z 25 kwietnia 1979 r., s. 1-18 ze zm.

²⁴ Dyrektywa Rady z 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (92/43/EWG), Dz. Urz. EWG L 206 z 22 lipca 1992 r., s. 7-52 ze zm.

²⁵ Art. 8 ustawy o ochronie przyrody.

²⁶ Zob. W. Radecki, op. cit., s. 71.

występują, co wydaje się w pewien sposób korespondować z przepisem art. 6 pkt 2c ustawy.

Druga wątpliwość dotyczy użycia zwrotu „objęte jedną z form”. Wydaje się, że jedyna możliwość interpretacji to uznanie, że wszystkie siedliska przyrodnicze znajdujące się na terenach objętych jedną z wyżej wymienionych form ochrony przyrody stają się chronionymi siedliskami przyrodniczymi, ustawodawca nie daje bowiem jakichkolwiek wskazówek co do sposobu określenia, które spośród siedlisk znajdujących się na obszarze jednej z wymienionych ustawą form podlegają ochronie, a które nie. Warto przypomnieć, że – zgodnie z ustawą o ochronie przyrody – siedliskiem przyrodniczym jest obszar lądowy lub wodny, naturalny, półnaturalny lub antropogeniczny, wyodrębniony w oparciu o cechy geograficzne, abiotyczne i biotyczne²⁷. Wprowadzona ustawą regulacja ma sens na terenach objętych ochroną ścisłą w parkach narodowych lub rezerwach, gdzie dąży się do wyeliminowania oddziaływań człowieka na stan środowiska, zasadność objęcia wszystkich siedlisk ochroną na terenach pozostałych form ochrony przyrody może budzić wątpliwości. Dla przykładu wskazać można, że antropogeniczne przydrożne siedliska azotolubnych bylin na terenie parku krajobrazowego objęte są również definicją „chronionych siedlisk przyrodniczych”, a z dużą pewnością założyć można, iż nie taka była intencja zarówno normodawcy krajowego, jak i wspólnotowego.

Uzupełnieniem tej regulacji jest wskazanie, poprzez odwołanie do art. 33 ust. 2 ustawy o ochronie przyrody, iż ochronie podlegają również siedliska na terenach objętych projektowanymi obszarami „Natura 2000”, nawet w przypadku gdy obszary te nie są jeszcze wyznaczone, ale znajdują się już na liście sporządzonej przez Ministra Środowiska, do czasu zatwierdzenia lub odmowy zatwierdzenia tych obszarów jako obszarów „Natura 2000” przez Komisję Europejską.

O ile pierwsza część definicji „chronionych siedlisk przyrodniczych” jest niejasna, to jej druga część (art. 6 pkt 2b) jest zupełnie niezrozumiała. Wskazuje ona, że chronione siedliska przyrodnicze to także siedliska należące do typów siedlisk określonych w przepisach wydanych na podstawie art. 28 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody. Problem polega na tym, że wskazany przepis ma charakter kompetencyjny, wskazujący, iż Minister Środowiska w drodze rozporządzenia wyznacza obszar „Natura 2000”, zmienia jego granice lub likwiduje go, kierując się przy tym rzeczywistym stanem siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt.

²⁷ Art. 5 pkt 17 ustawy o ochronie przyrody.

Przepis ten nie daje natomiast żadnych kompetencji dla określenia typów siedlisk. W. Radecki prezentuje interpretację, zgodnie z którą siedliskami tymi byłyby obszary specjalnej ochrony ptaków utworzone rozporządzeniem Ministra Środowiska z 21 lipca 2004 r. w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków „Natura 2000” oraz w przyszłości – po zatwierdzeniu ich przez Komisję Europejską – specjalne obszary ochrony siedlisk, czyli inaczej obszary „Natura 2000”²⁸. Taka interpretacja wydaje się jednak zupełnie nieuprawniona, czym innym są bowiem typy siedlisk przyrodniczych, o których ani w art. 28 ust. 1 ustawy, ani w wydanym na jego podstawie rozporządzeniu nie ma ani słowa, a czym innym konkretne obszary „Natura 2000”. Ponadto taka interpretacja prowadziłaby do częściowego powtórzenia pierwszej części definicji, która obejmuje siedliska na terenach obszarów „Natura 2000” pojęciem chronionych siedlisk przyrodniczych. Warto także zauważyć, że ustawa o ochronie przyrody tylko w jednym miejscu mówi o typach siedlisk. Jest to art. 26, który nakłada na Ministra Środowiska obowiązek określenia w drodze rozporządzenia typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, ze wskazaniem typów siedlisk przyrodniczych i gatunków o znaczeniu priorytetowym, wymagających ochrony w formie wyznaczenia obszarów „Natura 2000”. Przyjęcie założenia, że ustawodawca miał na myśli art. 26, a nie 28 ustawy o ochronie przyrody jest jedynym, który pozwala zrozumieć treść tej części definicji „chronionych siedlisk przyrodniczych”. Taka interpretacja korelowałaby też z obowiązkami nałożonymi dyrektywą 2004/35/WE w sprawie odpowiedzialności za środowisko naturalne w kontekście zapobiegania i zaradzania wyrządzonym szkodom. Niemniej jednak na tak daleko posunięte odkrywanie woli racjonalnego ustawodawcy nie może być miejsca w systemie prawa, a tego typu „potwórki” legislacyjne powinny zostać jak najszybciej skorygowane.

Trzecia część definicji chronionych siedlisk przyrodniczych wskazuje na siedliska oraz miejsca rozrodu gatunków chronionych. Odwołując się ponownie do ustawy o ochronie przyrody, wskazać należy, że – zgodnie z zawartą w niej definicją – siedlisko roślin, siedlisko zwierząt lub siedlisko grzybów to obszar występowania roślin, zwierząt lub grzybów w ciągu całego życia lub w dowolnym stadium ich rozwoju.

Najprostsza interpretacja nakazywałaby uznać, że chronione siedlisko przyrodnicze to obszar występowania tych gatunków roślin, grzybów lub zwierząt, które zostały objęte ochroną gatunkową; taka interpretacja pozostawałaby także w zgodzie z dyrektywą 2004/35/WE. W literaturze spo-

²⁸ W. Radecki, op. cit., s. 72.

tyka się jednak odmienną interpretację, zgodnie z którą w myśl tej części definicji pojęciem „chronionych siedlisk przyrodniczych” objęte są tylko strefy ochrony ostoi oraz stanowisk roślin objętych ochroną gatunkową oraz strefy ochrony ostoi, miejsc rozrodu i regularnego przebywania zwierząt objętych ochroną gatunkową ustalane decyzją wojewody na podstawie przepisu art. 60 ust. 3 ustawy o ochronie przyrody²⁹. Taką interpretację tej części definicji należy jednak odrzucić, brak bowiem gdziekolwiek w ustawie o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie jakichkolwiek przesłanek, które wskazywałyby na konieczności odwołania się do przepisu art. 60 ust. 3 ustawy o ochronie przyrody, a tym samym uzależniałyby posiadanie przymiotu chronionego siedliska przyrodniczego od decyzji wojewody.

Czwarta część definicji „chronionych siedlisk przyrodniczych” obejmuje tym pojęciem miejsca lęgu, pierzenia się i zimowania ptaków wędrownych oraz miejsca ich zatrzymywania się wzdłuż tras wędrowek. Uwagi o pojęciu gatunków ptaków wędrownych zamieszono już wyżej.

W konsekwencji ustawodawca dostarczył nam bardzo rozbudowaną definicję chronionych siedlisk przyrodniczych, która jest w części niezrozumiała, w części na tyle nieprecyzyjna, że pozwala na różnorodne interpretacje, a w części niezgodna z dyrektywą 2004/34/WE (np. nie zostały objęte polską definicją siedliska przyrodnicze wymienione w załączniku I do dyrektywy 92/43/EWG w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory). Skonstruowanie podstawowej definicji w celu określenia zakresu zastosowania omawianej ustawy na tak niskim poziomie legislacyjnym rodzi obawy co do możliwości stosowania jej w praktyce, a w konsekwencji może wywołać zarzut niewłaściwej implementacji prawodawstwa wspólnotowego do porządku krajowego.

Powyższe rozważania dotyczące zakresu, w jakim szkody wyrządzone w środowisku podlegają zasadom odpowiedzialności określonym ustawą o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie, nie pozostają bez praktycznego znaczenia dla prowadzenia działalności rolniczej. Wskazać bowiem należy, że zwłaszcza w przypadku szkód spowodowanych działalnością inną niż stwarzającą ryzyko wystąpienia szkody w środowisku, jeżeli szkody dotyczą gatunków chronionych lub chronionych siedlisk przyrodniczych, ryzyko ich wyrządzenia w toku prowadzenia działalności rolniczej jest wysokie. Zanim będzie można pokusić się o podanie konkretnych przykładów, konieczne jest jeszcze omówienie pojęcia samej szkody.

²⁹ Ibidem.

Szkodą w środowisku, w myśl komentowanej ustawy, jest negatywna, mierzalna zmiana stanu lub funkcji elementów przyrodniczych, oceniona w stosunku do stanu początkowego, która została spowodowana bezpośrednio lub pośrednio przez działalność prowadzoną przez podmiot korzystający ze środowiska³⁰. Ustawa odnosi pojęcie szkody do zmian nie we wszystkich elementach środowiska, lecz tylko do gatunków chronionych lub chronionych siedliskach przyrodniczych, jeśli zmiana ta będzie miała znaczący negatywny wpływ na osiągnięcie lub utrzymanie właściwego stanu ochrony tych gatunków lub siedlisk, do wód, jeśli zmiana ta ma znaczący negatywny wpływ na ich stan ekologiczny, chemiczny lub ilościowy, oraz w odniesieniu do powierzchni ziemi, przez co ustawa rozumie zanieczyszczenie gleby lub ziemi, w tym zwłaszcza mogące stanowić zagrożenie dla zdrowia ludzi.

Dodatkowo ustawa przewiduje przesłankę wyłączającą odpowiedzialność podmiotu korzystającego ze środowiska w przypadku, gdy szkoda w gatunkach chronionych lub chronionych siedliskach przyrodniczych jest wynikiem uprzednio zidentyfikowanego negatywnego wpływu wynikającego z działania podmiotu korzystającego ze środowiska zgodnie z decyzją o środowiskowych uwarunkowaniach zgody na realizację przedsięwzięcia³¹ lub zgodnie z zezwoleniem na realizację planu lub przedsięwzięcia, które może mieć negatywny wpływ na siedliska przyrodnicze oraz gatunki roślin i zwierząt, dla których ochrony został wyznaczony obszar Natura 2000³².

Jak już wspomniano, komentowana ustawa nie tworzy reżimu odpowiedzialności tylko za szkodę powstałą w środowisku, ale także za spowodowanie bezpośredniego zagrożenia szkodą. To ostatnie pojęcie definiowane jest na gruncie ustawy jako wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia szkody w środowisku w dającej się przewidzieć przyszłości³³.

Dla przypisania odpowiedzialności za szkodę w środowisku podmiotowi korzystającemu ze środowiska każdorazowo jest konieczne wykazanie związku przyczynowego pomiędzy powstałą szkodą a jego działalnością, przy założeniu, że jest to jeden z rodzajów działalności określonych ustawą. W przypadku działalności stwarzającej ryzyko szkody w środowisku

³⁰ Art. 6 pkt 11 ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie.

³¹ Stosowna regulacja znajduje się w tytule I, dziale VI, rozdziale 2 „Postępowanie w sprawie oceny oddziaływania na środowisko planowanych przedsięwzięć” ustawy Prawo ochrony środowiska.

³² Stosowna regulacja znajduje się w art. 34 ustawy o ochronie przyrody.

³³ Art. 6 pkt 1 ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie.

jest to warunek konieczny, a jednocześnie wystarczający dla pociągnięcia podmiotu do odpowiedzialności przewidzianej w ustawie. Jednakże w odniesieniu do szkody lub zagrożenia szkodą spowodowanych działalnością inną niż stwarzającą ryzyko szkody w środowisku, jeżeli dotyczą one gatunków chronionych lub chronionych siedlisk przyrodniczych, dla uruchomienia mechanizmów odpowiedzialności przewidzianych ustawą konieczne jest wykazanie winy korzystającego ze środowiska. W literaturze przeważa pogląd, że pojęcie winy w komentowanej ustawie należy interpretować według zasad przyjętych w prawie cywilnym, czyli że obejmowałoby ono zarówno winę umyślną, jak i nieumyślną³⁴.

Podkreślić należy, że skonstruowane na potrzeby ustawy pojęcie szkody w środowisku jest na tyle nieostre, iż jego praktyczne stosowanie może być w znacznym stopniu utrudnione. Stwierdzenie wystąpienia szkody wymaga najpierw ustalenia stanu początkowego. Przez „stan początkowy” ustawa rozumie stan i funkcje środowiska oraz poszczególnych elementów przyrodniczych przed wystąpieniem szkody w środowisku, oszacowane na podstawie dostępnych informacji. Ustawa nie zawiera jednak przesłanek pozwalających określić ani procedury „szacowania” stanu i funkcji środowiska, ani zakresu pozyskiwania dostępnych informacji. Ustawodawca, mając świadomość niedookreśloności tego pojęcia, nałożył poprzez przepis art. 10 ustawy na Ministra Środowiska obowiązek określenia w drodze rozporządzenia kryteriów oceny, czy w danym przypadku wystąpiła szkoda w środowisku. Niestety, jak do tej pory, minister nałożonego obowiązku nie wypełnił. Wydaje się, że brak rzeczowego rozporządzenia uniemożliwia w praktyce stosowanie przepisów ustawy, co z kolei prowadzi do naruszenia prawa unijnego. Dyrektywa w sprawie odpowiedzialności za stan środowiska naturalnego w kontekście zapobiegania i zarządzania szkodami wskazuje bowiem wyraźnie, że państwa członkowskie mają obowiązek wprowadzenia w życie do 30 kwietnia 2007 r. przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych niezbędnych do wykonania dyrektywy.

Jak wynika z zamieszczonych rozważań, ocena wpływu ustawy na zakres ponoszenia odpowiedzialności za szkody spowodowane w środowisku działalnością rolniczą jest wysoce utrudniona. Wynika to przede wszystkim z jakości zastosowanej techniki legislacyjnej. Podstawowe dla określenia zakresu zastosowania przepisów ustawy pojęcia są mało precyzyjne, nieostre, pozwalają na szeroki wachlarz różnych interpretacji, a nie-

³⁴ Zob. E. Czech, op. cit., s. 64; W. Radecki, op. cit., s. 72.

rzadko są niezrozumiałe i pozostają w sprzeczności z prawem wspólnotowym. Niemniej jednak wydaje się, że ustawa o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie przyczynia się do poszerzenia zakresu odpowiedzialności za szkody wyrządzone działalnością rolniczą, zwłaszcza w zakresie szkód dotyczących gatunków chronionych lub chronionych siedlisk przyrodniczych.

Przykładowo, zakresem regulacji objęte zostały działania, które mogą być podejmowane na obszarach „Natura 2000” i które mogą negatywnie oddziaływać na siedliska przyrodnicze lub gatunki, dla których obszar „Natura 2000” został utworzony, ale ze względu na konstrukcje przepisów o decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach zgody na realizację przedsięwzięcia nie wymagają uzyskania tego typu zezwoleń. Sytuacja taka ma miejsce w przypadku zamiany sposobu wykorzystania gruntu rolnego, np. zamiany łąki lub pastwiska na grunt orny³⁵. Realna jest więc sytuacja, w której obszar „Natura 2000” utworzony zostanie ze względu na występowanie siedliska przyrodniczego lub gatunku rośliny, a zmiana sposobu wykorzystania gruntu rolnego z łąki czy pastwiska na grunt orny doprowadzi nie tylko do pogorszenia stanu siedliska przyrodniczego lub siedliska gatunku, lecz do jego całkowitej destrukcji. Wprowadzona komentowaną ustawą regulacja pozwala nie tylko na pociągnięcie do odpowiedzialności za tego typu szkodę, ale także na zastosowanie środków prewencyjnych już w przypadku zagrożenia spowodowania szkody w środowisku. Co również istotne, ustawa wyposaża w kompetencje do zainicjowania postępowania związanego z odpowiedzialności za szkodę w środowisku nie tylko organy administracji publicznej i organizacje ekologiczne, lecz każdego³⁶. Wprawdzie odpowiedzialność w powyżej wskazanym przykładzie uzależniona jest od wykazania winy, jednak ta obejmuje także winę nieumyślną. Wydaje się, że w sytuacji utworzenia obszaru „Natura 2000” trudno będzie wykazać, iż pomimo dołożenia należytej staranności, doszło od zmiany sposobu wykorzystania gruntu rolnego skutkującego szkodą w chronionych siedliskach przyrodniczych bez winy podmiotu korzystającego ze środowiska.

Uwagi zamieszczone w artykule należy traktować jako ocenę wstępną. Ze względu na krótki czas obowiązywania ustawy oraz brak aktów wykonawczych należy wstrzymać się z pełną oceną wprowadzonych ustawą

³⁵ Szerzej na ten temat zob. P. Otawski, *Wybrane zagadnienia prowadzenia działalności rolniczej na obszarach „Natura 2000” – aspekty prawne*, „Przegląd Prawa Rolnego”, red. R. Budzinowski, 2007, nr 1, s. 93 i n.

³⁶ Art. 24 ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie.

regulacji. Jednak już pobieżna analiza wprowadzonych uregulowań pozwala na wysunięcie zastrzeżeń co do zgodności ustawy z prawodawstwem wspólnotowym oraz krytykę zastosowanej techniki legislacyjnej.

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE SCOPE OF LIABILITY FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE RESULTING FROM AGRICULTURAL ACTIVITY

S u m m a r y

The paper is an attempt to identify the objective and subjective scope of regulations related to liability for environmental damage caused by agricultural activity as implemented by the Act on prevention and repair of environmental damage of 13 April 2007. It also focuses on the assessment and evaluation of the impact that those regulations have on how such damages are compensated. Under Polish Constitution each person is responsible for the worsening of the environment which that person has caused. However, implementation of this principle in different areas varies, and so does its effectiveness. Agricultural activity has for long avoided liability for its adverse impact on the environment. Provisions of the recent Act are not only in line with the constitutional principle but are also an expression of the implementation of Community law in a Polish act. Consequently, the compliance of those provisions with the Community legislation is analysed.

Generally speaking, the analysis of the objective and subjective scope of the regulations implemented in the Act confirms that those regulations have significantly widened the scope of liability for environmental damage caused by agricultural activity. At the same time, poor legislative techniques and absence of secondary executive acts render a complex assessment of the recent provisions impossible, which consequently produces doubts whether the regulations currently binding fully comply with the Community legislation.

PROFILI SOGGETTIVI E OGGETTIVI DELLA RESPONSABILITÀ PER DANNO AMBIENTALE CAUSA TO DALLO SVOLGIMENTO DI ATTIVITÀ AGRICOLA

R i a s s u n t o

L'articolo costituisce il tentativo di determinare l'ambito soggettivo e oggettivo della disciplina relativa alla responsabilità per danni all'ambiente causati dall'attività agricola, introdotta con la legge del 13 aprile 2007 sulla prevenzione e riparazione del danno ambientale. L'articolo contiene anche una valutazione preliminare sull'influenza di questa disciplina sui principi della responsabilità per danni all'ambiente causati dall'attività agricola.

Conformemente al principio costituzionale, ognuno assume la responsabilità per il causato peggioramento ambientale. Questo principio però viene introdotto in varie aree della vita con diversa efficacia, e fino ad adesso in agricoltura non esisteva la responsabilità finan-

ziaria per danni arrecati all'ambiente. Le norme, introdotte con la legge in questione, non solo costituiscono un'applicazione del principio costituzionale, ma anche un'espressione dell'implementazione del diritto comunitario; la concordanza con la legislazione comunitaria è un importante aspetto da considerare.

In linea di massima bisogna ammettere che l'esame sia del profilo soggettivo che del profilo oggettivo della predetta disciplina permette di concludere che essa contribuisce all'estensione della responsabilità per danno ambientale di chi svolge attività agricola. Bisogna sottolineare però il basso livello della tecnica legislativa adottata e la mancanza dei regolamenti di esecuzione della legge che impediscono di esprimere un giudizio complessivo sulla disciplina e che suscitano dubbi riguardo alla concordanza della stessa con la legislazione comunitaria.